

مقدمه

«اخلاق» جمع «خُلُق»، به معنای نیرو و سرشت باطنی انسان است که تنها با دیده بصیرت و غیرظاهر، قابل درک است (راغب اصفهانی، ۱۳۴۰، ص ۱۵۹). «خُلُق» را صفت نفسانی راسخ نیز می‌گویند که انسان، رفتارهای متناسب با آن را بی‌درنگ، انجام می‌دهد (همان). این صفت راسخ درونی، ممکن است «فضیلت» و منشأ رفتار خوب و یا «رذیلت» و منشأ کردار زشت باشد (تجلیل و ایرانمنش، ۱۳۹۰).

ضرورت اخلاق و پرداختن به آن، و حکمت عملی و علم اخلاق، پس از علم توحید و معرفت‌الله، از ارزشمندترین علوم است؛ زیرا موضوع آن عبارت از روح و روان و حقیقت انسان بوده، غایت و ثمره آن تحصیل سعادت و کمال آدمی است. ارزش علوم یا به عظمت و ارزش موضوع است، یا به اهمیت غایت و ثمره آن می‌باشد. در عالم طبیعت چیزی برتر از انسان نیست. از سوی دیگر، برای انسان هیچ هدفی و غایتی جز سعادت و کمال وجود ندارد و طریق سعادت بشر، پس از علم توحید، وابسته به این معرفت است (حسینی شریف، ۱۳۹۰). از این‌رو، دانایان بشر از دیرباز به این عرصه توجه شایانی داشته، هریک به نوبه خود در واکاوی و بررسی ابعاد و جوانب آن سهم بوده‌اند. در این میان، انبیاء و فرستادگان الهی از همه بیشتر در جهت اصلاح نفوس و تکمیل اخلاق بشریت و امت‌ها کوشیده‌اند، تا آنجا که خاتم پیامبران^{علیهم‌السلام} هدف و غایت بعثت خود را تکمیل فضایل اخلاقی اعلام فرموده است (طبرسی، ۱۴۱۲ق، ص ۸).

گزاره‌های اخلاقی، بزرگ‌ترین بخش معارف اسلامی است. اندیشمندان اولیه اسلامی، حرکتی ارزشمند برای تبیین محتوای اخلاقی اسلام آغاز کرده‌اند. اما با گذشت زمان، در مجامع علمی جهان، اخلاق به‌منزله یک علم از گردونه علوم، خارج و در سفارش‌ها و پندهای بزرگان خلاصه گردد. درحالی‌که تجربه ثابت کرده است علم و پیشرفت، بدون اخلاق و معنویت، بیش از آنکه موجب تعالی بشر باشد، تنزل او را از مقام انسانیت در پی داشته است (ولی‌زاده، ۱۳۸۹). امروزه با گسترش ناهنجاری‌های رفتاری و اخلاقی، استفاده از آموزه‌های دینی در فرایند مشاوره و روان‌درمانی، توجه روان‌شناسان بسیاری را به خود جلب کرده و مطالعات زیادی نیز در این زمینه صورت گرفته است (ولی‌زاده و آذربایجانی، ۱۳۸۹، ص ۴۶).

مباحث اخلاقی، از مهم‌ترین خاستگاه اصلی پژوهش‌های روان‌شناختی در اسلام است. در این میان، ویژگی‌هایی که موجب اختلال در کارکرد فردی و اجتماعی می‌شوند و گاه حتی سلامت جسمی و روانی وی را به خطر می‌اندازند. (رذایل اخلاقی) و ویژگی‌هایی که موجب ارتقاء سطح سلامت روانی

ساخت و اعتباریابی مقیاس اسلامی حرص - قناعت

کعبه عباسعلی هراتیان / کارشناس ارشد روان‌شناسی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی^ع a.haratiyan@gmail.com

مژگان آگاه‌هریس / استادیار دانشگاه پیام‌نور گرمسار

زهرا محمدی / کارشناس علوم تربیتی دانشگاه اراک

فاطمه‌السادات شمسی‌نژاد / کارشناس روان‌شناسی بالینی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قم

دریافت: ۱۳۹۳/۱۱/۱۷ - پذیرش: ۱۳۹۳/۰۵/۱۰

چکیده

هدف این پژوهش، طراحی، ساخت و اعتباریابی مقیاس حرص - قناعت بر اساس آموزه‌های اسلامی، برای سنجش رذیله اخلاقی حرص و فضیلت اخلاقی قناعت بود. پس از طی مراحل ساخت و اعتبار و روایی سنجی اولیه، پرسش‌نامه‌ای ۲۹ گویه‌ای، بین ۴۷۵ دانشجوی طلبه، که به صورت تصادفی خوشه‌ای انتخاب شده بودند، اجرا شد. در بررسی روایی مقیاس، میزان ۹۱/۱۴ درصدی موافقت کارشناسان و معناداری ضریب تطابق کندال، گویای قوت روایی محتوای مقیاس بود. تحلیل یافته‌ها بیانگر آن بود که مقیاس اسلامی حرص - قناعت دارای چهار عامل (دل‌مشغولی مادی / احساس امنیت مادی، مهارت‌گسیختگی مادی / خودمهارگری مادی، ضعف معرفت و هیجان دینی / قوت معرفت و هیجان دینی و احساس محرومیت و نیاز مادی / رضامندی مادی) بوده است. ضریب بازآزمایی ۰/۸۸۷، آلفای کرونباخ ۰/۸۶۳ و ضریب دونیمه‌سازی ۰/۸۲۳ نشانگر اعتبار قوی این مقیاس است. براساس یافته‌های پژوهش می‌توان گفت: این پرسش‌نامه دارای اعتبار و روایی بالا بوده و عوامل منسجمی از آن به دست می‌آید که می‌توان با کاربرد آن، ویژگی‌های اخلاقی حرص و قناعت افراد را مورد مطالعه قرار داد.

کلیدواژه‌ها: سنجش اخلاقی، حرص، قناعت، روایی و اعتبار.

و جسمی شده و سازگاری اجتماعی فرد را تقویت خواهد نمود (فضائل اخلاقی)، اهمیت ویژه‌ای دارند. از جمله آنها می‌توان به «حرص» و «قناعت» اشاره کرد.

در آیات و روایات، و منابع اخلاقی و تاریخی، به مفاهیم حرص و قناعت، بسیار توجه شده است. دومین صفت از صفات رذیله (پس از تکبر)، که در داستان انبیاء و آغاز خلقت انسان به چشم می‌خورد، حرص می‌باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ص ۸۱). در حدیثی، امام سجاد^ع می‌فرماید: «گناهان، سرچشمه‌هایی دارند، اولین سرچشمه گناه و معصیت پروردگار، تکبر است که گناه ابلیس بود و به خاطر آن از انجام فرمان خدا امتناع کرد و تکبر ورزید و از کافران شد و سپس حرص بود که سرچشمه گناه [به معنای ترک اولی] از ناحیه آدم و حوا^ع شد» (قمی، ۱۴۱۶ق، ص ۴۰۰ و ۴۰۱). در قرآن کریم، واژه «حرص» چند بار به کار رفته است که تنها یک آیه، مصداق این رذیله اخلاقی است. سایر آیات، در معنای مثبت به کار رفته است. در آیه ۹۶ سوره بقره، از میل شدید قوم یهود به زندگی طولانی در دنیا، با تعبیر توییح‌آمیز «حرصترین مردم بر زندگی دنیا» یاد شده است. در سایر آیات، این واژه برای بیان خیرخواهی شدید پیامبر اکرم^ص به مردم و عزم ایشان بر هدایت انسان‌ها به کار رفته است (توبه: ۱۲۸؛ یوسف: ۱۰۳؛ نحل: ۳۷). این صفت را خدا در انسان قرار داده است تا به کمک عقل، آن را برای رسیدن به خیر و حفظ آن (حرص بر خیر) و گریز از شر به کار برد. بنابراین، لحن توییح‌آمیز برخی آیات [و روایات]، متوجه سوءتدبیر برخی انسان‌ها در استفاده از این صفت است و ناظر به اصل صفت، که آفرینش خداوندی است، نیست (حداد عادل، ۱۳۸۸، ج ۱۳، ص ۱۹).

اولین گام در بررسی فضیلت‌های اخلاقی، در روان‌شناسی شخصیت و رویکرد رگه‌ها برداشته شد. در سال‌ها اخیر، روان‌شناسی اخلاق و رویکرد روان‌شناسی مثبت، عهده‌دار تحقیق در زمینه اخلاق شده‌اند و به دستاوردهایی نیز نائل گشته‌اند. اما این تلاش‌ها صرفاً معطوف به برخی ویژگی‌های مثبت اخلاقی بوده و ویژگی‌های منفی اخلاقی (رذائل)، هنوز جایگاه مناسب خود را در روان‌شناسی نیافته‌اند. سلینگمن (Seligman)، شش دسته فضیلت هسته‌ای انسانی را برمی‌شمرد: حکمت و دانش، شجاعت، عشق و انسانیت، عدالت، اعتدال و معنویت و تعالی. او سخنی از قناعت به میان نیاورده است (سلینگمن، ۲۰۰۲، ص ۵). اما به نظر می‌رسد، فضیلت اعتدال و زیرشاخه آن، خودمهارگری، نزدیک‌ترین مفاهیم به قناعت است که با توجه به مفهوم اسلامی قناعت، می‌تواند یکی از لوازم آن باشد. اعتدال به‌عنوان یک صفت اخلاقی هسته‌ای، به برقراری اعتدال میان خواسته‌ها و امیال اشاره دارد. فرد معتدل، انگیزش‌ها را سرکوب نمی‌کند، بلکه منتظر فرصت‌های مناسب برای ارضای آنها می‌ماند،

به نحوی که آسیبی متوجه او و دیگران نشود (همان، ص ۵۴). خودمهارگری نیز به توانایی فرد در مهار امیال، نیازها و تکانه‌ها اشاره دارد. البته این کافی نیست که بداند چه چیزی درست است، بلکه باید بتواند این دانستن را به عمل درآورد (همان).

«حرص» در لغت، به معنای متفاوتی آمده است. از جمله، آزر شدن، ولع، طمع، آزر کردن (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۶، ذیل حرص)، آز، آزمندی، شره (معین، ۱۳۸۸، ج ۱، ذیل حرص)، زیاده‌خواهی، افزون‌طلبی، خشم (عمید، ۱۳۹۱، ج ۲، ذیل حرص)، مشتاق منفعت (فراهیدی، ۱۴۰۵ق، ذیل حرص)، زیاده‌روی در میل (ابن‌فارس، ۱۳۹۰، ص ۲۱۹)، اراده و خواست شدید مطلوب (ابن‌منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۳، ذیل حرص؛ راغب اصفهانی، ۱۳۸۰، ذیل حرص)، به مفهوم شدت علاقه به چیزی یا طلب چیزی با جدیت و کوشش (حاج سیدجوادی و همکاران، ۱۳۷۶، ص ۲۱۵)، خواستن و تمایل بسیار زیاد به چیزی (حداد عادل، ۱۳۸۸، ج ۱۳، ص ۱۹).

مرحوم نراقی در تبیین اصطلاح حرص می‌گوید: «حالت و صفتی است نفسانی که آدمی را بر گرد آوردن آنچه بدان نیاز ندارد برمی‌انگیزد، بی‌آنکه به حد و مقدار معینی اکتفا کند و آن نیرومندترین شاخه‌های دوستی دنیا و مشهورترین انواع آن است» (نراقی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۷). مرحوم نراقی آن را از رذایل متعلقه به قوه شهویه و صفتی نفسانی می‌داند که آدمی را وامی‌دارد بر جمع نمودن زاید از آنچه احتیاج به آن دارد و این صفت، یکی از شعب حب دنیا، و از جمله صفات مهلکه است (همان، ص ۳۹۵). حداد عادل نیز آن را مترادف مفهوم هلوع در قرآن (معارج: ۱۹) می‌داند (حدادعادل، ۱۳۸۸، ج ۱۳، ص ۱۹).

مرحوم نراقی می‌نویسد: قناعت، ضد حرص است و امام علی^ع می‌فرماید: «قناعت یافت نمی‌شود مگر اینکه حرص ناپود شود» (نراقی، ۱۳۷۷، ص ۳۹۷). «قناعت» در لغت به معنای رضایت، اکتفا به مقدار ناچیز از وسایل زندگی در حد ضرورت و نیاز (راغب اصفهانی، ۱۳۸۰، ذیل قناعت)، اقبال به چیزی، عفاف (عده‌ای از نویسندگان، ۱۴۱۸ق، ذیل القناعه)، رضای به عطای کم (ابن‌منظور، ۱۴۰۸ق، ج ۱۱، ذیل قناعت)، خرسندی، رضا به قسمت، بسنده کردن، بسنده کاری، راضی شدن به اندک چیز، خرسند گردیدن به قسمت خود، آسان قرار گرفتن در مآکل و مشارب و ملابیس و غیر آن و راضی شدن بدانچه سد خلل کند، ازهر جنس که اتفاق افتد (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۱۱، ذیل قناعت)، خشنودی، رضا و تسلیم، صرفه‌جویی (معین، ۱۳۸۸، ج ۲، ذیل قناعت)، راضی و خرسند بودن به چیزی که فرد در اختیار دارد (عمید، ۱۳۹۱، ج ۳، ذیل قناعت)، رضایت به سهم خویش (فراهیدی، ۱۴۰۵ق، ذیل قناعت).

«قناعت» در اصطلاح، یعنی بسنده کردن به آنچه زندگی را ممکن می‌سازد و رضایت به آنچه معاش

را مقدور می‌سازد و دوری از حرص در به‌دست آوردن اموال و رسیدن به مقامات بالاتر (مادی)، در عین وجود میل به آنها و سخت‌گیری به نفس درباره آنها (عده‌ای از نویسندگان، ۱۴۱۸ق، ذیل القناعه). مرحوم *نراقی* معتقد است: قناعت ملکه‌ای نفسانی است که به موجب آن، انسان به نیاز خود از اموال رضایت می‌دهد و خود را برای تحصیل بیشتر آن به مشقت نمی‌اندازد (نراقی، ۱۳۸۷، ص ۱۳۸ و ۱۳۹). وی در تعریف قناعت می‌گوید: «حالتی است از برای نفس، که باعث اکتفا کردن آدمی است به قدر حاجت و ضرورت و زحمت نکشیدن در تحصیل فضول از مال» (همان، ص ۳۹۷). *غزالی* نیز قناعت را بسنده نمودن به مقدار ضرورت از غذا و لباس و اکتفا نمودن به مقدار و نوع پایین‌تر می‌داند، و قانع را کسی که آرزویش را متوجه همان روز یا همان ماه می‌کند و دلش را مشغول ماه‌های دیگر نمی‌نماید (غزالی، بی‌تا، ج ۳، ص ۲۵۲). *آیت‌الله مشکینی*، قناعت را مرادف اقتصاد می‌داند و می‌گوید: «اقتصاد عبارت است از اعتدال انسان در مصرف مال و خرج کردن آن برای خود و خانواده‌اش. این حالت متوسط بین افراط و تفریط (اسراف و خست) می‌باشد که قناعت مترادف است» (مشکینی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۳). تعریف مرحوم *نراقی*، از این جهت دارای قوت است که قید ملکه را بیان کرده‌اند؛ زیرا امور اخلاقی تا به حد ملکه نرسد سودی به حال انسان ندارد.

از آنجاکه مفاهیم اخلاقی در ذهن بسیاری از مردم، با ارزش‌ها و دین در ارتباط است، از حیثه علوم تجربی خارج است. از سوی دیگر، فقدان مقیاس‌های مناسب برای اندازه‌گیری مفاهیم اخلاقی موجب شده است که تلاش پژوهشی کمی در این زمینه انجام شده باشد (تانگنی (Tangney)، ۲۰۰۲، ص ۴۱۱). بدون در اختیار داشتن روشی معتبر برای اندازه‌گیری، علم تقریباً متوقف می‌شود (همان، ص ۴۱۳). از این‌رو، روان‌شناسان تمایل دارند که ابزارهای سنجش، قوی‌تر و معنادارتر باشد تا بتوانند از این مسیر، به توسعه تئوری‌های خود بپردازند (همان).

تنها تلاش پژوهشی در این موضوع، توسط *محمدی* (۱۳۸۲) انجام گرفته است. منظور از قناعت را رضایت به سرنوشت و دوری از حرص و طمع و هدف از ساخت مقیاس را سنجش نگرش و رفتار فرد و ارزشیابی او از خویشتن در قلمروهای خرج و خوراک، لباس و مسکن و... می‌داند (محمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۶۰). اطلاعات اولیه این پژوهش از آیات، روایات و متون اخلاقی مربوط به قناعت به‌دست آمد (همان). پرسش‌نامه اولیه شامل ۸۰ گویه بود که با نظر کارشناسان به ۴۲ گویه کاهش یافت و پس از اجرا نیز گویه‌های دشوار و گویه‌هایی که با کل تست از همبستگی لازم برخوردار نبود، حذف گردید و تعداد گویه‌ها به ۱۶ رسید (محمدی، ۱۳۸۲، ص ۱۲۱ و ۱۲۲). این مقیاس برای سنین بالا، که از خود دارای شغل

و کسب و درآمد هستند، می‌باشد. آلفای کرونباخ ۱۶ سؤالی ۰/۸۵ به‌دست آمد (همان، ص ۱۱۸). در مسیر تأمین روایی سازه، تحلیلی عاملی اکتشافی ۴ عامل را نشان داد که رفتارهای فردی، باور و نگرش، تجمل‌گرایی و گستره قناعت نام گرفتند (همان، ص ۱۳۷). پاسخ‌نامه به دو شکل: ۱. زمانی با پنج گزینه «همیشه» تا «هرگز»؛ ۲. کیفی با پنج گزینه «کاملاً موافقم» تا «کاملاً مخالفم» تنظیم گردیده است (محمدی، ۱۳۸۸، ص ۱۶۱). نتایج نشان داد میانگین نمرات مردان و زنان، در دو عامل از عوامل چهارگانه قناعت (تجمل‌گرایی و گستره قناعت) با هم تفاوت چشم‌گیری دارند؛ به این معنا که مردان کمتر تجمل‌گرا هستند و در این عامل از قناعت بیشتری برخوردارند و در گستره قناعت بعکس است (همان، ص ۱۶۳). با توجه به فقدان آزمون مناسب، برای سنجش میزان حرص و خلأهای روش‌شناختی موجود در مقیاس قناعت، *محمدی* (۱۳۸۲)، مانند استفاده حداقلی از ظرفیت خبرگان در مراحل ساخت آزمون، عدم اجرای تحلیل تأییدی، عدم ارائه همبستگی بین عوامل و عمقی نبودن عوامل، تلاش برای ساختن ابزاری بومی و مناسب، به منظور سنجش تکبر و تواضع از منظر اسلام، ضروری به نظر می‌رسد. این پژوهش، می‌تواند خلأ موجود در این زمینه را با ارائه یک مقیاس اسلامی تا حدی برطرف کرده، و زمینه‌ساز پژوهش‌های بعدی باشد. بنابراین، پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است: مؤلفه‌های حرص و قناعت از دیدگاه آیات و روایات چیست؟ مقیاس اسلامی حرص - قناعت از چه ویژگی‌های روان‌سنجی برخوردار است؟

روش پژوهش

این پژوهش، از دو روش توصیفی و پیمایشی تشکیل شده است. برای جمع‌آوری آموزه‌های دین درباره حرص و قناعت، با استفاده از روش توصیفی و با رجوع به قرآن کریم و متون دست اول روایی، داده‌های مورد نیاز، استخراج سپس دسته‌بندی و مورد بررسی قرار گرفت. برای ارزیابی روایی مقیاس اسلامی حرص - قناعت نیز از روش پیمایشی استفاده شده است.

الف. جامعه و حجم نمونه: جامعه آماری این پژوهش، از دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی خمین با حجم ۱۱۰۰ نفر و طلاب حوزه علمیه دامغان با حجم ۸۵ نفر، در سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ است. با استفاده از روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای، حجم نمونه ۴۷۵ نفری پژوهش حاضر (شامل ۳۹۶ دانشجوی و ۷۹ طلبه)، اعدادی بیش از حجم نمونه پیشنهادی (۲۸۵ و ۷۰ نفر) جدول کرجسی و مورگان (Kerjcie & Morgan) (۱۹۷۰) است. بدین ترتیب، خطای نمونه‌گیری به حداقل رسیده و براساس آزمون کفایت نمونه‌برداری، این تعداد نمونه برای انجام تحلیل عاملی معنادار می‌باشد. میانگین سنی

همبستگی بالای آنها و در نتیجه اعتبار قوی آزمون را نشان داده ($r = 0/877$ ، $P < 0/0001$). افزون بر این به وسیله، برخی گویه‌ها که از همبستگی کمتری با نمره کل آزمون برخوردار بود یا از سوی شرکت‌کنندگان دشوار تشخیص داده شده بود، اصلاح شد.

۶. **اجرای گسترده:** در این مرحله آزمون ۲۳ گویه‌ای، در میان ۵۰۰ دانشجوی دانشگاه آزاد اسلامی شهر خمین و طلبه حوزه علمیه شهر دامغان اجرا شد. پس از کنار گذاشتن پاسخ‌نامه‌های ناقص، ۴۷۵ پاسخ‌نامه وارد مرحله تحلیل شد.

روش گردآوری اطلاعات: با استفاده از داده‌ها و مبانی مربوط به حرص و قناعت، بر اساس آیات و روایات و با مطالعه کتاب‌ها و پژوهش‌های روان‌شناسی در این موضوع، به‌ویژه در زمینه آزمون‌سازی، ساخت مقیاس اسلامی حرص - قناعت در دستور کار قرار گرفت. در این بخش، برای سنجش و اندازه‌گیری حرص و قناعت، با توجه به مؤلفه‌های به‌دست‌آمده، آزمونی اولیه طراحی و ساخته شد.

برای گردآوری اطلاعات، محقق با مراجعه به کلاس‌های طلاب و دانشجویانی که پیش‌تر به‌طور تصادفی خوشه‌ای انتخاب شده بودند و با ارائه توضیحات لازم درباره اهداف پژوهش و چگونگی پاسخ‌دهی به پرسش‌های آزمون، پرسش‌نامه به شرکت‌کننده‌ها ارائه و از آنها خواسته شد، پس از خواندن شیوه‌نامه کتبی، با دقت به گزاره‌ها پاسخ دهند و مشخصات جمعیت‌شناختی همچون سن، جنس، مقطع و رشته تحصیلی و نیز وضعیت تأهل خود را درج کنند. از ۵۰۰ پرسش‌نامه توزیع‌شده، در نهایت تعداد ۴۷۵ پرسش‌نامه، به کمک برنامه SPSS نمره‌گذاری و تجزیه و تحلیل شد. برای انجام تحلیل عاملی تأییدی نیز از نرم‌افزار AMOS استفاده شد.

یافته‌های پژوهش

در مرحله اول و دوم، ۳۱ مفهوم به دست آمد که همرا با مستندات، مورد بررسی کارشناسان قرار گرفت. حذف مفاهیمی با نمره‌ای کمتر از ۴ (۷۵٪)، منجر به کاهش مفاهیم به ۲۳ عدد شد. برخی از این مفاهیم، بدین قرار است: تخریب باور دینی، فراموشی مرگ، سوءظن و عدم اعتماد به خدا، مقایسه با بالا دست در امور مادی، طمع، تلاش بی‌سرانجام، هراس و اندوه، ضعف در شناخت خود، عدم احساس لذت از عبادت، تلاش زیاد و استراحت کم، بی‌تابی، فقدان عفت و حیا و احساس محرومیت و فقر و... در مرحله سوم، برای ۲۱ مفهوم، ۸۰ گویه انتخاب شد. بدین ترتیب، اغلب مفاهیم دارای ۴ گویه بودند. سپس، به معرض نظر کارشناسان گذاشته شد و از آنها خواسته شد ضمن دادن امتیاز به

شرکت‌کنندگان در این پژوهش، ۲۵/۱۱ سال ($SD=5/61$) و ۷۹/۶ درصد افراد، زن و ۲۰/۴ درصد از آنها مرد بودند. همه شرکت‌کنندگان، دارای تحصیلات دانشگاهی (۸۸/۶٪) فوق‌دیپلم، ۴۶/۳٪ لیسانس و ۵٪ فوق‌لیسانس و بالاتر) بودند. ۱۶/۶ درصد از آنها، علاوه بر تحصیلات دانشگاهی، تحصیلات حوزوی هم داشتند (۴/۶٪) سطح مقدماتی، ۳/۸٪ سطح یک، ۷/۸٪ سطح دو و ۰/۴٪ سطح سه). ۶۵/۷ درصد از شرکت‌کنندگان مجرد و ۳۴/۳ درصد از آنها متأهل بودند.

ب. **ابزار پژوهش:** برای انجام این پژوهش از مقیاس پژوهشگر ساخته حرص - قناعت استفاده شد. هرچند مقیاس اسلامی قناعت دارای پیشینه پژوهشی می‌باشد (محمدی، ۱۳۸۸)، اما مقیاس اسلامی حرص - قناعت نخستین‌بار توسط پژوهشگر جهت سنجش هردو صفت اخلاقی حرص و قناعت بر اساس منابع اسلامی، طراحی و ساخته شده است. فرایند ساخت این مقیاس، به شرح زیر می‌باشد.

۱. **شناسایی و مطالعه منابع اسلامی مربوط به حرص و قناعت، دسته‌بندی و مفهوم‌شناسی آنها:** در این مرحله، آیات و روایاتی از پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام که به توصیف، علت‌شناسی و تبیین مفاهیم «حرص» و «قناعت» پرداخته‌اند، بررسی شد.

۲. **بررسی تطابق مستندات با مفاهیم:** در این مرحله، میزان تطابق گزاره‌های دینی با مفاهیم به معرض رأی ۱۵ نفر از کارشناسان علوم اسلامی (سطوح عالی) و روان‌شناسی (کارشناسی ارشد و دکتری) درآمد که نظر خود را در جدولی با لیکرت ۵ درجه‌ای درج کردند.

۳. **طراحی گویه‌ها بر اساس مفاهیم، مستندات و ارائه آنها به کارشناسان، برای سنجش روایی محتوا:** گویه‌های اولیه مقیاس اسلامی حرص - قناعت، شامل ۸۰ عبارت بود که برای ۳۱ مفهوم طراحی گردید. سپس، برای بررسی روایی محتوا، از دیدگاه ۱۵ نفر از کارشناسان علوم اسلامی (سطوح عالی) و روان‌شناسی (کارشناسی ارشد و دکتری) استفاده شد. آنها با استفاده از یک لیکرت ۵ درجه‌ای، میزان موافقت یا مخالفت‌شان را اعلام نموده و گویه پیشنهادی خود را ثبت نمودند.

۴. **ارائه گویه‌های برگزیده و دارای بیشترین امتیاز به کارشناسان برای سنجش روایی محتوا:** در این مرحله از میان ۸۰ گویه ارائه‌شده در مرحله قبل و گویه‌های پیشنهادی کارشناسان، ۲۳ گویه دارای امتیاز مساوی یا بالاتر از ۴ (۷۵٪)، انتخاب شد و مجدداً برای دریافت روایی محتوا، با استفاده از لیکرت ۵ درجه‌ای، در معرض نظر ۷ نفر از کارشناسان علوم اسلامی و روان‌شناسی قرار گرفت.

۵. **آزمون - بازآزمون:** در این مرحله، پرسش‌نامه اولیه حرص - قناعت که شامل ۲۳ گویه بود، با فاصله ۲ هفته، بین ۵۰ دانشجو و طلبه به صورت پیش‌پژوهش (پایلوت) اجرا شد. مقایسه این دو آزمون،

نتایج تحلیل اعتبار برای مشخص شدن گویه‌های مناسب برای ورود به تحلیل عاملی نشان داد که با حذف ۵ گویه، اعتبار مقیاس (آلفای کرونباخ) به حداکثر خود خواهد رسید. در جدول ۱، میانگین و انحراف استاندارد ۱۸ گویه، همبستگی با نمره کل و تأثیر حذف هریک از گویه‌ها در آلفای کرونباخ ارائه شده است. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، میان گویه‌ها با نمره کل مقیاس همبستگی‌های معناداری در سطح $P < ۰/۰۰۰۱$ در دامنه‌ای از $r = ۰/۲۷۵$ (گویه شماره ۶) تا $r = ۰/۷۴۴$ (گویه شماره ۸) وجود دارد.

جدول ۱: مشخصه‌های آماری گویه‌های مقیاس حرص - قناعت؛ همبستگی گویه‌ها با نمره کل و تأثیر حذف هریک از گویه‌ها در آلفای کرونباخ ($P < ۰/۰۰۰۱$ و $n = ۴۷۵$)

گویه	M	SD	همبستگی با نمره کل	آلفای کرونباخ در صورت حذف گویه
۱	۲/۱۳	۰/۹۱	**۰/۴۱۴	۰/۸۶۳
۲	۲/۱۷	۰/۹۱	**۰/۳۷۵	۰/۸۶۳
۳	۲/۰۶	۰/۹۸	**۰/۵۹۵	۰/۸۵۴
۴	۲/۵۵	۰/۹۷	**۰/۷۱۹	۰/۸۴۸
۵	۲/۳۸	۰/۹۷	**۰/۷۳۶	۰/۸۴۷
۶	۳/۲۷	۰/۶۵	**۰/۲۷۵	۰/۸۶۵
۷	۲/۷۳	۰/۸۶	**۰/۶۵۹	۰/۸۵۱
۸	۱/۶۳	۰/۹۰	**۰/۷۴۴	۰/۸۴۷
۹	۲/۱۳	۰/۹۲	**۰/۶۴۷	۰/۸۵۲
۱۰	۲/۱۵	۰/۸۶	**۰/۴۴۵	۰/۸۶۱
۱۱	۲/۶۵	۰/۸۲	**۰/۵۴۲	۰/۸۵۶
۱۲	۲/۳۳	۰/۹۲	**۰/۵۲۷	۰/۸۵۷
۱۳	۲/۵۷	۰/۸۴	**۰/۶۲۱	۰/۸۵۳
۱۴	۲/۳۶	۰/۹۲	**۰/۴۱۳	۰/۸۶۳
۱۵	۲/۷۷	۰/۸۵	**۰/۵۲۱	۰/۸۵۷
۱۶	۱/۸۳	۰/۸۰	**۰/۵۱۷	۰/۸۵۷
۱۷	۱/۹۹	۰/۹۲	**۰/۴۸۲	۰/۸۶۰
۱۸	۲/۴۵	۰/۹۱	**۰/۵۶۸	۰/۸۵۵

پس از حذف گویه‌های پنج‌گانه، برای بررسی اعتبار درونی مقیاس، از روش دونیمه‌سازی استفاده شد. بر اساس نتایج به‌دست‌آمده از ضریب آلفای نیمه اول (۰/۸۰۳)، ضریب نیمه دوم (۰/۷۳۰)، ضریب همبستگی بین دونیمه (۰/۷۰۷) و مقدار ضریب دونیمه‌سازی گاتمن (۰/۸۲۳)، می‌توان گفت: مقیاس اسلامی حرص - قناعت از اعتبار درونی سطح بالایی برخوردار است.

گویه‌های موجود، گویه‌های پیشنهادی خود را نیز ثبت نمایند. حاصل این مرحله، انتخاب ۲۳ گویه دارای امتیاز مساوی یا بالاتر از ۴ (۷۵٪) بود. در مرحله چهارم، ۲۳ گویه مذکور، برای دریافت نهایی روایی محتوا، با استفاده از لیکرت ۴ درجه‌ای، در معرض نظر کارشناسان قرار گرفت. میانگین نمرات کارشناسان ۳/۶۴ (از ۴) بوده که موافقت ۹۱/۱۴ درصدی آنها، با تناسب بین گویه‌ها و مستندات روایی را نشان می‌دهد. از این رو، این مقیاس از روایی محتوای قوی برخوردار است.

برای بررسی میزان توافق نظرات کارشناسان درباره روایی محتوا از شاخص آماری ضریب تطابق کندال، آزمون معناداری خی دو و آزمون تعقیبی ویل کاکسون استفاده شده است که ضریب تطابق کندال ۰/۱۱۶ و مقدار خی دو ۲۰/۰۶۹ در سطح معناداری ۰/۰۰۳ در جدول ۲، بیانگر توافق مناسب و معنادار کارشناسان خبره در مورد تطابق ۲۳ گویه نهایی با مستندات اسلامی می‌باشد. وجود مفروضه آزمون تعقیبی ویل کاکسون ($P > ۰/۰۵$) نیز یافته فوق را مورد تأیید قرار داد.

حاصل عملیات مرحله پنجم، همبستگی میان نمرات آزمون و بازآزمون مقیاس اولیه و ۲۳ گویه‌ای حرص - قناعت بود که با فاصله ۲ هفته، بین ۵۰ دانشجو و طلبه به صورت پیش‌پژوهش (پایلوت) اجرا شد. پاسخ‌نامه، یک طیف ۴ گزینه‌ای، بدون حد وسط «بی‌نظرم» بود تا از انباشت نمره‌ها در وسط جلوگیری شود. بدین ترتیب، نمره‌های بالا، بیانگر ویژگی حرص و نمره‌های پایین، نشانگر ویژگی قناعت است. مقایسه نتایج این دو آزمون، همبستگی بالای آنها و در نتیجه، اعتبار قوی آزمون را نشان می‌دهد ($r = ۰/۸۸۷$ ، $P < ۰/۰۰۰۱$). افزون بر اینکه به این وسیله، برخی گویه‌های که از همبستگی کمتری با نمره کل آزمون برخوردار بود، یا از سوی شرکت‌کنندگان دشوار تشخیص داده شده بود، اصلاح شد.

در مرحله ششم، پس از اجرای نهایی مقیاس اسلامی حرص - قناعت در میان ۴۷۵ نفر از شرکت‌کنندگان، برای سنجش روایی سازه و نیز شناسایی و تعیین عوامل تشکیل‌دهنده مقیاس، از روش تحلیل عاملی استفاده شد. پیش از اجرای تحلیل عوامل، برای اینکه معلوم شود حجم نمونه انتخاب شده، متناسب روش تحلیل عاملی می‌باشد، از آزمون کرویت بارتلت (Bartlett's Test of Sphericity) و کفایت نمونه‌برداری به روش KMO استفاده شد. شاخص کفایت نمونه‌برداری برابر با ۰/۸۷۸ می‌باشد. در نتیجه، حجم نمونه موردنظر برای تحلیل عوامل مناسب است. همچنین نتایج آزمون کرویت بارتلت، با درجه آزادی ۴۶۵ و مجذور کای ۴۵۳۵/۰۶۸ در سطح $P < ۰/۰۰۰۱$ معنادار است. بنابراین، ماتریس همبستگی متغیرها، ماتریس واحدی نیست و می‌توان بر پایه این داده‌ها، به استخراج عامل‌ها اطمینان کرد.

برای تعیین و تحلیل عوامل، از تحلیل عاملی به روش «مؤلفه‌های اصلی»، «چرخش واریماکس» (Varimax Rotation) به همراه «بهنجارسازی کایزر» (Kaiser Normalization) استفاده شد. در مرحله اول تحلیل عاملی، برای تعیین تعداد عامل‌های اصلی از ملاک ارزش‌های ویژه بزرگ‌تر از یک استفاده شد. براین اساس، برای مقیاس اسلامی حرص و قناعت، تعداد ۴ عامل نمایان شد. پس از تعیین تعداد عامل‌های اصلی (۴ عامل)، پیش از آنکه تفسیر شوند، برای ساده‌تر و قابل‌فهم‌تر کردن ساختار عاملی، عامل‌های مذکور انتخاب و چرخش متعامد به شیوه واریماکس بر روی آنها اجرا شد که جدول ۲ نمایانگر گویه‌های هر عامل و بارعاملی آنهاست.

جدول ۲: عوامل ۴ گانه مقیاس اسلامی حرص - قناعت و بارعاملی آنها

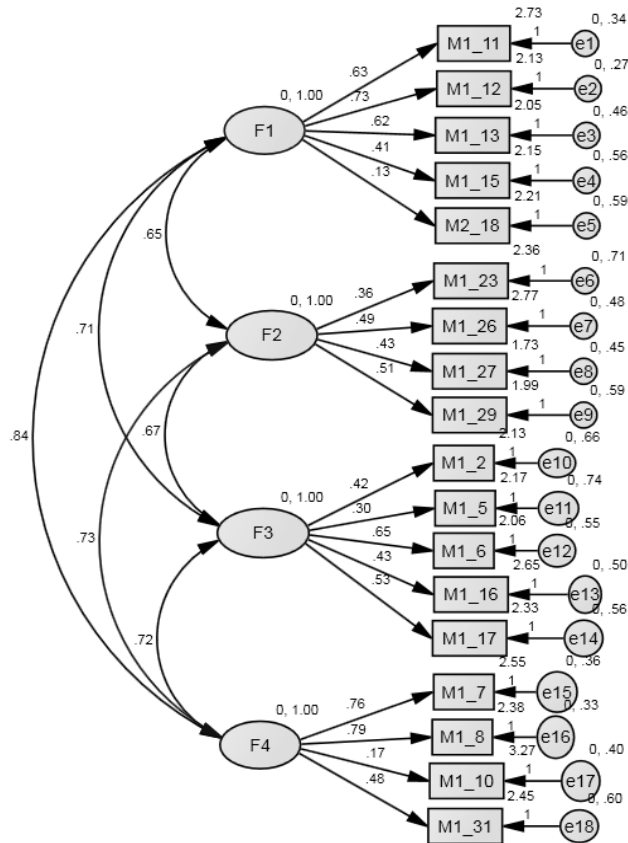
عامل اول: دل‌مشغولی مادی / احساس امنیت مادی			
ردیف	گویه	عبارت	بارعاملی
۱	۱۱	بیشتر اوقات، نگران تأمین امکانات مادی و رفاهی آینده‌ام هستم.	۰/۷۳۹
۲	۱۵	هزینه‌ها و مخارج زندگی، بر دوشم سنگینی می‌کند.	۰/۷۲۸
۳	۱۲	فکر نداشتن امکانات مادی و رفاهی‌ای که خواهان آن هستم، باعث شده لذت کافی را از زندگی نبرم.	۰/۶۸۸
۴	۱۳	مانند یک ماشین حساب (چرتکه) شده‌ام که دائم مشغول ارزیابی درآمدها و مخارج زندگی‌ام هستم.	۰/۶۶۹
۵	۱۸	وقتی پای سود و زیانم در میان است، آرامشم را از دست می‌دهم.	۰/۴۹۹
عامل دوم: مهارت‌گسیختگی مادی / خودمهارگری مادی			
۶	۲۹	اشتیاق داشتن امکانات مادی بیشتر، باعث شده گاهی اوقات، کارهایی بکنم که وقتی به آنها فکر می‌کنم، شرمنده می‌شوم.	۰/۷۰۴
۷	۲۶	گاهی اسیر تمایلات نفسانی خودم می‌شوم.	۰/۶۹۵
۸	۲۳	برای رسیدن به اهداف، باید مدام و بدون استراحت تلاش کرد.	۰/۵۲۴
۹	۲۷	وقتی به اندازه کافی پول ندارم، حفظ کردن عزت نفسم بیهوده است.	۰/۴۸۷
عامل سوم: ضعف معرفت و هیجان دینی / قوت معرفت و هیجان دینی			
۱۰	۲	فکر می‌کنم فقر و مشکلات اقتصادی، دلیل خوبی برای ضعف ایمان باشد.	۰/۷۶۶
۱۱	۶	گاهی فکر می‌کنم خدا من را از یاد برده است.	۰/۶۳۵
۱۲	۱۷	گاهی در مورد دستورات و باورهای دینی، دچار تردید می‌شوم.	۰/۶۳۷
۱۳	۵	به اینکه روزی خواهم مرد، کمتر فکر می‌کنم.	۰/۴۶۵
۱۴	۱۶	دغدغه‌های زندگی باعث شده که به هنگام عبادت، حضور قلب لازم را نداشته باشم.	۰/۳۱۸
عامل چهارم: احساس محرومیت و نیاز مادی / رضامندی مادی			
۱۵	۱۰	با اینکه به طور نسبی از امکانات رفاهی برخوردارم، تلاش می‌کنم تا به امکانات بیشتری برسم.	۰/۶۷۰
۱۶	۳۱	من لیاقت بیشتری برای برخورداری از امکانات مادی و رفاهی در مقایسه با دیگران دارم.	۰/۵۱۹
۱۷	۷	ای کاش من هم از امکانات افراد ثروتمند برخوردار بودم.	۰/۳۹۹
۱۸	۸	یکی از دغدغه‌های مهم من، داشتن آن امکانات رفاهی‌ای است که ندارم.	۰/۳۴۴

همان‌گونه که جدول ۲ آمده است، بار عاملی گویه‌ها در طیفی بین ۰/۷۳۶ تا ۰/۳۱۸ قرار دارد و نمایانگر ۴ عامل است. عامل اول، «دل‌مشغولی مادی» (در حرص) و «احساس امنیت مادی» (در قناعت) است که ۵ گویه را به خود اختصاص داده و بار عاملی آنها در دامنه ۰/۳۳۹ تا ۰/۴۹۹ قرار دارد. عامل دوم، «مهارت‌گسیختگی مادی» (در حرص) و «خودمهارگری مادی» (در قناعت) است که دارای ۴ گویه است و بار عاملی‌ای بین ۰/۷۰۴ تا ۰/۴۸۷ دارد. عامل سوم، «ضعف معرفت و هیجان دینی» (در حرص) و «قوت معرفت و هیجان دینی» (در قناعت) است که ۵ گویه از مقیاس را داراست. دامنه بار عاملی گویه‌های این عامل، از ۰/۳۱۸ تا ۰/۳۱۸ است. آخرین عامل اکتشافی این مقیاس، «احساس محرومیت و نیاز مادی» (در حرص) و «رضامندی مادی» (در قناعت) است که دارای ۴ گویه و دامنه بار عاملی ۰/۶۷۰ تا ۰/۳۴۴ است. روش محاسبه آلفای کرونباخ، از دیگر روش‌های بررسی اعتبار درونی مقیاس است. نتایج این بررسی، در مورد مقیاس اسلامی حرص - قناعت و زیرمقیاس‌های آن در جلد ۳ قابل مشاهده است.

جدول ۳: نتایج بررسی همسانی درونی با ضریب آلفای کرونباخ

عوامل		آلفای کرونباخ
دل‌مشغولی مادی / احساس امنیت مادی	زن	۰/۷۹۱
	مرد	۰/۸۰۴
	کل	۰/۷۹۳
مهارت‌گسیختگی مادی / خودمهارگری مادی	زن	۰/۶۵۳
	مرد	۰/۴۹۸
	کل	۰/۵۸۳
ضعف معرفت و هیجان دینی / قوت معرفت و هیجان دینی	زن	۰/۶۴۴
	مرد	۰/۶۱۱
	کل	۰/۶۳۶
احساس محرومیت و نیاز مادی / رضامندی مادی	زن	۰/۶۸۱
	مرد	۰/۳۳۵
	کل	۰/۶۹۸
کل مقیاس	زن	۰/۸۵۵
	مرد	۰/۸۸۷
	کل	۰/۸۶۳

ضریب آلفای کرونباخ کل مقیاس برابر با ۰/۸۶۳ محاسبه شد ($M=42/47$ و $SD=1/17$) که بیانگر همسانی درونی مناسب این مقیاس است. ضریب آلفای کرونباخ برای مردان، $M=40/80$ و $SD=9/69$ و برای زنان، $M=42/90$ و $SD=1/48$ به دست آمد. ضریب آلفای کرونباخ، برای چهار عامل دل‌مشغولی مادی / احساس امنیت مادی، مهارت‌گسیختگی مادی / خودمهارگری مادی، ضعف

شکل ۱- الگوی پیشنهادی مربوط به مقیاس حرص-قناعت

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، ساخت آزمون سنجش حرص و قناعت بر اساس شاخص‌ها و ویژگی‌های استخراج‌شده از منابع معتبر اسلامی (قرآن و روایات) و همچنین اثبات ویژگی‌های روان‌سنجی آن بوده است. بدین منظور، آیات و روایات ناظر به مفاهیم حرص و قناعت و مفاهیم نزدیک به آنها، استخراج، دسته‌بندی و مفهوم‌سازی شده و وارد مرحله ساخت گویه شد. همراهی نظر کارشناسان در سه مرحله تطابق مفاهیم با مستندات، تطابق گویه‌های با مفاهیم و مستندات و تطابق ۲۳ گویه نهایی با اهداف ساخت مقیاس، روایی محتوای این مقیاس را در سطح بالایی تأیید نمود. اجرای مقیاس اولیه، به صورت آزمون-بازآزمون در فاصله زمانی مشخص در میان نمونه ثابت و همبستگی بالای این دو مرحله، قوت اعتبار این مقیاس را مورد تأیید قرار داد.

معرفت و هیجان دینی / قوت معرفت و هیجان دینی و احساس محرومیت و نیاز مادی / رضامندی مادی به ترتیب ۰/۷۹۳، ۰/۵۸۳، ۰/۶۳۶ و ۰/۶۹۸ است. جدول ۴، نشانگر رابطه بین عوامل با یکدیگر و با کل مقیاس است.

جدول ۴: همبستگی بین عوامل و کل مقیاس (۴۷۵ = n، ۰/۰۱ < P)**

ع	۳	۲	۱	
۱. حرص - قناعت			۱	
۲. دل‌مشغولی مادی / احساس امنیت مادی		۱	۰/۸۴۴**	
۳. مهارت‌گسیختگی مادی / خودمهارگری مادی	۱	۰/۴۶۷**	۰/۷۲۱**	
۴. ضعف معرفت و هیجان دینی / قوت معرفت و هیجان دینی		۰/۴۹۳**	۰/۶۱۹**	۱
۵. احساس محرومیت و نیاز مادی / رضامندی مادی	۰/۴۹۲**	۰/۶۳۷**	۰/۸۲۲**	۰/۴۸۹**

نتایج جدول ۴ بیانگر رابطه نسبتاً قوی عوامل با کل مقیاس است. همبستگی عامل‌ها با یکدیگر کم است که بیانگر استقلال عامل‌ها از یکدیگر و روایی پرسش‌نامه است.

برای بررسی روایی سازه مقیاس اسلامی حرص - قناعت، تحلیل عاملی تأییدی به روش بیشینه درست‌نمایی با استفاده از نسخه ۲۰ نرم‌افزار آماری AMOS انجام شد. مدل پیشنهادی مدلی متشکل از چهار عامل است (شکل ۱). همان‌گونه که در جدول ۵ مشاهده می‌شود، شاخص‌های برازش، بیانگر آنند که این مدل از برازندگی خوبی برخوردار است. بررسی خروجی‌های AMOS نشان داد که با برقراری ارتباط میان برخی خطاها، می‌توان شاخص‌های برازندگی را بهبود بخشید. به اعتقاد چو (Chou) (۱۹۸۷) و بنتلر (Bentler) (۱۹۸۸)، عدم همبستگی میان کلیه خطاها در یک الگو، به ندرت با داده‌های واقعی تناسب دارد. بنابراین، ایجاد ارتباط میان چنین خطاهایی، نه تنها به اعتبار عاملی پرسش‌نامه لطمه نمی‌زند، بلکه بازنمایی واقعی‌تری از داده‌ها فراهم می‌کند. از این رو، از این روش برای افزایش برازش مدل استفاده شد. همان‌گونه که در جدول ۵ نیز منعکس شده است، با الحاق خطاها، شاخص‌های برازندگی برازش مناسب مدل را نشان می‌دهند ($\chi^2/df < 3$)، $GFI > 0/9$ ، $CFI > 0/8$ و $RMSEA < 0/08$ (پاشا شریفی و همکاران، ۱۳۹۱ به نقل از میرز و همکاران، ۲۰۰۶).

جدول ۵: شاخص‌های برازندگی در تحلیل عاملی تأییدی

شاخص‌ها*				مدل
RMSEA	CFI	GFI	χ^2/df	مدل چهار عاملی
۰/۰۵۶	۰/۹۱۰	۰/۹۱۲	۲/۴۹	
* χ^2/df = مجذور کای هنجار شده، GFI = شاخص نیکویی برازش، CFI = شاخص برازش تطبیقی، RMSEA = ریشه دوم میانگین خطای تقریب				

وضعیت مادی (مالی، شغلی و ...) خود و جامعه دارند. رضامندی مادی (عامل چهارم قناعت) مشخصه افرادی است که حتی اگر از امکانات کافی برخوردار نباشند، به دلیل وجود منابع درونی هیجان مثبت و توان پذیرش شرایط، احساس رضایت بیشتری دارند. وجود نوعی تواضع، خودشناسی و خوش‌بینی، موجب می‌شود که گرفتار مقایسه غیرمنطقی و ناکارآمد وضعیت خود با دیگران صاحب رفاه و امکانات مادی نشوند.

از محدودیت‌های این پژوهش، عدم امکان بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی آن در نمونه گسترده‌تر طلاب و دانشجویان است. اجرای این مقیاس در نمونه‌های دیگری موجب غنای بیشتر آن خواهد شد. پیشنهاد: از آنجایی که این پژوهش در چارچوب محتوای قرآن و روایات پیامبر و اهل‌بیت علیهم‌السلام انجام شد، اضافه نمودن متون اخلاقی به این چارچوب، به توسعه مفهومی مقیاس کمک خواهد نمود.

پس از اجرای گسترده مقیاس در نمونه ۴۷۵ نفری دانشجویان و طلاب، نتایج بررسی اعتبار درونی براساس محاسبه آلفای کرونباخ کل مقیاس و هرگویه، نشان داد که حذف ۵ گویه از ۲۳ گویه، موجب رسیدن این ضریب اعتبار به حداکثر خود (۰/۸۶۳) خواهد بود. نتایج آزمون دونیمه‌سازی نیز قوت اعتبار (همسانی) درونی این مقیاس را مورد تأیید قرار داد. با تحلیل عاملی اکتشافی، ۴ عامل به‌دست آمد که برازش مناسب آنها، در تحلیل عاملی تأییدی نیز تأیید شد. ضمن اینکه، همبستگی تمامی گویه‌ها و عوامل با نمره کل مقیاس، مثبت و معنادار بوده‌است.

دل‌مشغولی مادی (عامل اول حرص)، به معنای داشتن یک دغدغه نسبتاً دائمی درباره آینده مادی (میزان رفاه، درآمد، هزینه‌ها، جایگاه شغلی و ...) و احساس ناخرسندی نسبت به وضعیت مادی موجود است، حتی اگر از رفاه نسبی برخوردار باشد. نشخوار ذهنی نسبت به اشتباهات مادی در گذشته، از دیگر ویژگی‌های این دسته افراد است. در مقابل، احساس امنیت مادی (عامل اول قناعت)، بیانگر آرامش ذهنی نسبت به امور مادی زندگی است، حتی اگر رفاه لازم وجود نداشته باشد. مهارگسیختگی مادی (عامل دوم حرص)، گویای ویژگی افرادی است که در مهار تکانه‌های مادی از موفقیت کمی برخوردارند و استفاده از هر وسیله‌ای را برای رسیدن به اهداف مادی، جایز می‌دانند. ارضاء نیازهای این دسته، شکلی برون‌سو داشته و ارضاء نیازهای واقعی و درونی، یا به کلی مغفول واقع می‌شود، یا وابسته به ارضاء نیازهای بیرونی تصور می‌شود. در مقابل، خودمهارگری مادی (عامل دوم قناعت) قرار دارد که گویای ویژگی افرادی است که حفظ تعادل و تعالی روانی را دارای ارزش بالاتری نسبت به نیل به اهداف مادی می‌دانند. این افراد، برخلاف افراد حریص، ارضای نیازهای مادی را در گستره سلامت روانی و نیازهای متعالی تعریف می‌کنند. ضعف معرفت و هیجان دینی (عامل سوم حرص)، در افراد حریص به معنای ضعف شناختی آنها نسبت به اصول و فروع دین و فقدان هیجان لازم در انجام تکالیف و آیین‌های دینی است. قوت معرفت و هیجان دینی (عامل سوم قناعت) نیز ناظر به ویژگی افرادی است که به اصول و فروع دین باور داشته و پایبندی درون‌سویی نسبت به دستورات دینی دارند. داشتن هیجان مثبت هنگام عبادات، از ویژگی دیگر این افراد است. احساس محرومیت و نیاز مادی (عامل چهارم حرص)، بیانگر افرادی است که در زمینه امکانات مادی و رفاهی، احساس محرومیت دارند، حتی اگر به اندازه کافی یا حتی بیش از نیاز، برخوردار از این امکانات باشند. نوعی تکبر و خودبزرگ‌بینی در شخصیت آنها وجود دارد که موجب به وجود آمدن احساس استحقاق می‌گردد. اغلب فضای تخیلی و ایده‌آل‌های این افراد را آرزوهای مادی دربرگرفته است. ابراز نارضایتی دائم از

منابع

- ابن فارس، احمد، ۱۳۹۰، *ترتیب مقایس اللغة*، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- ابن منظور، محمدبن مکرّم، ۱۴۰۸ق، *لسان العرب*، بیروت، دارالفکر.
- تجلیل، جلیل و زهرا ایرانمنش، ۱۳۹۰، «آموزه‌های اخلاقی در متون روایی و غیرروایی»، *ادبیات تعلیمی*، سال سوم، ش ۱۱، ص ۱-۲۷.
- حداد عادل، غلامعلی، ۱۳۸۸، *دانشنامه جهان اسلام*، تهران، بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.
- حسینی شریف، علی، ۱۳۹۰، «رذایل اخلاقی و نسبت آنها با ذات آدمی»، *مطالعات اسلامی (فلسفه و کلام)*، ش ۸۷، ص ۳۳-۶۰.
- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، *لغت‌نامه*، تهران، دانشگاه تهران.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۳۴۰، *آفرینش و خوشبختی دو جهان*، تبریز، کتابفروشی ابن سینا.
- ____، ۱۳۸۰، *مفردات الفاظ قرآن*، تهران، حوراء.
- صدر حاج سیدجواد، احمد و همکاران، ۱۳۷۶، *دایرةالمعارف تشیع*، قم، شهید سعید محبی.
- طبرسی، حسن بن فضل، ۱۴۱۲ق، *مکارم الأخلاق*، قم، شریف رضی.
- عدهای از نویسندگان، ۱۴۱۸ق، *موسوعة نضرة النعمان فی أخلاق الرسول الکریم*، جده، دار الوسيلة للنشر والتوزيع.
- عمید، حسن، ۱۳۹۱، *فرهنگ فارسی عمید*، تهران، امیرکبیر.
- غزالی، محمدبن محمد، بی تا، *احیاء علوم الدین*، بیروت، دارالندوة الجدیدة.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۰۵ق، *العین*، قم، دارالهجره.
- قمی، شیخ عباس، ۱۴۱۶ق، *سفینه البحار و مدینه الحکم والآثار*، تهران، اسوه.
- محمدی، محمدرضا، ۱۳۸۲، *رابطه بین قناعت و حرمت خود در معلمان مقطع ابتدایی شهر قم در سال ۸۲-۱۳۸۱*، پایان‌نامه ارشد، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- محمدی، محمدرضا، ۱۳۸۸، *قناعت و سلامت روان*، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- مشکینی اردبیلی، علی، ۱۳۷۶، *درس‌های اخلاق*، قم، الهادی.
- معین، محمد، ۱۳۸۸، *فرهنگ فارسی*، تهران، امیرکبیر.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۷۸، *اخلاق در قرآن*، قم، امام علی بن ابیطالب.
- نراقی، احمد، ۱۳۷۷، *معراج السعاده*، تهران، دهقان.
- ____، ۱۳۸۷، *جامع السعادات*، نجف، محمد کلاتر.
- ولی‌زاده، ابوالقاسم، ۱۳۸۹، *تحلیل روان شناختی حسادت و ساخت آزمون اولیه آن از منظر اسلام*، پایان‌نامه

کارشناسی ارشد روان‌شناسی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

ولی‌زاده، ابوالقاسم و مسعود آذربایجانی، ۱۳۸۹، «آزمون اولیه سنجش حسادت با تکیه بر منابع اسلامی»، *روان‌شناسی و دین*، سال سوم، ش ۲، ص ۴۵-۶۰.

Bentler, P.M, & chou, C, 1987, Practical issues in structural modeling, *Sociological Methods and Research*, v. 16, p. 78-117.

Bentler, P.M, 1988, Comparative fit indexes in structural model, *Psychological Bulletin*, v. 107, p. 238- 246.

Emmons, R.A, 1984, Factor analysis and construct validity of Narcissistic Personality Inventory, *Journal of Personality Assessment*, v. 48, p. 291-300.

Kerjcie, R.V, & Morgan, D.W, 1970, Determining sample size for research, *Activities. Educational and Psychological Measurments*, 30.

Meyers, L.S, & et al, 2006, *Applied Multivariate Research: Design and interpretation*, Translated by: Pashasharifi, H, Farzad, V, RezaKhani, S, Hasanabadi, H.R, EiZanloo, B, Habibi, M. 1391, Tehran, Roshd Publication.

Seligman, M.E.P, 2002, *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*, New York: Free Press/ Simon and Schuster.

Tangney, J.T, 2002, *Humility. Ads in Snyder*, C.R. and Lopez, S.J, The handbook of positive psychology, New York: Oxford University Press, p. 411-419.